

Afryka

i (post)kolonializm

pod redakcją

**Anety Pawłowskiej
i Julii Sowińskiej-Heim**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Afryka

i (post)kolonializm

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Afryka

i (post)kolonializm

pod redakcją

**Anety Pawłowskiej
i Julii Sowińskiej-Heim**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2016

Aneta Pawłowska, Julia Sowińska-Heim – Uniwersytet Łódzki
Wydział Filozoficzno-Historyczny, Katedra Historii Sztuki
90-219 Łódź, ul. A. Kamińskiego 27a

RECENZENT
Arkadiusz Żukowski

REDAKTOR INICJUJĄCY
Urszula Dzieciatkowska

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ
Bogusław Pielat

SKŁAD KOMPUTEROWY
AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI
Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: Konstrukcje kultury Tellem, Mali
fot. Magda Podsiadły

Publikacja dofinansowana przez Fundację Uniwersytetu Łódzkiego
oraz Katedrę Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego

© Copyright by Authors, Łódź 2016
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07401.16.0.K

Ark. wyd. 8,5; ark. druk. 14,375

ISBN 978-83-8088-260-7
e-ISBN 978-83-8088-261-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Spis treści

AFRYKA I (POST)KOLONIALIZM. WPROWADZENIE <i>(Aneta Pawłowska, Julia Sowińska-Heim)</i>	7
HISTORIA I KULTURA AFRYKI W ZWIERCIADLE KOLONIALIZMU	25
<i>Abedalrazak Al-Nasir</i> – Modernizacja kulturowa na Zanzibarze w latach 1890–1939	27
<i>Piotr Robak</i> – Rola i miejsce Afryki w brytyjskim handlu zewnętrznym (i kolonialnym) w XVIII wieku	43
KOLONIALNA I NEOKOLONIALNA INTERPRETACJA SZTUKI AFRYKI	73
<i>Ewa Kubiak</i> – Afrobrazylijczycy a sztuka Brazylii okresu kolonialnego	75
<i>Agnieszka Kuczyńska</i> – Afryka surrealistów. Problem (nie)obecności afrykańskich obiektów w kolekcji André Bretona	95
<i>Justyna Tomczak</i> – Sztuka afrykańska jako składnik przestrzeni publicznej a twórczość awangardowa – dadaizm	111
<i>Grażyna Bobilewicz</i> – Obraz Afryki w malarstwie rosyjskim XX i początku XXI wieku	129
<i>Agnieszka Kluczevska-Wójcik</i> – „Wiem skąd pochodzę”. Współczesna sztuka afrykańska – tradycja i tożsamość	153
NOWOCZESNA ARCHITEKTURA AFRYKI	173
<i>Błażej Ciarkowski</i> – Siła budująca i niszcząca zarazem – nowoczesna architektura w postkolonialnej Afryce	175
<i>Julia Sowińska-Heim</i> – Współczesna architektura kontynentu afrykańskiego w kontekście budowania kulturowej tożsamości	191
<i>Anna Rynkowska-Sachse</i> – Współczesne centra turystyczne (<i>visitors' centre</i>) w krajobrazie naturalnym Namibii na przykładzie realizacji Nina Maritz Architects	211
WYKAZ ILUSTRACJI	227

Aneta Pawłowska
Julia Sowińska-Heim
Katedra Historii Sztuki
Uniwersytet Łódzki

Afryka i (post)kolonializm. Wprowadzenie

Tom zatytułowany *Afryka i (post)kolonializm*, który prezentujemy Czytelnikom, został zbudowany z tekstów mieszczących się w szeroko pojętej tematyce odniesień do kolonializmu i postkolonializmu. Warto dodać, że teoria postkolonialna, tak żywo dyskutowana w świecie Zachodnim, począwszy od pamiętnego studium Edwarda Saída o „orientalizmie” (1978)¹, wywiera raczej nikły wpływ na polską afrykanistykę, zwłaszcza jeśli chodzi o badania nad sztuką i architekturą tego kontynentu².

Dlatego też pojawia się konieczność choćby wstępnego zdefiniowania terminu postkolonializm. Otóż termin ten jest stosowany przez redaktorki tomu w konwencji przyjętej przez badaczy angielskich Billa Ashcrofta, Garetha Griffithsa i Helen Tiffin w książce *The Post-Colonial Studies Reader [Studia post-kolonialne. Antologia]*³ dla „oznaczenia całości praktyk, w ich bogatej różnorodności, charakterystycznej dla społeczeństw postkolonialnego świata od momentu kolonizacji do dnia dzisiejszego”⁴. Jednak, poszerzając to spojrzenie historycznego zwrotu w myśleniu o *Innych*, należy odnieść się także do pierwszej połowy XX wieku, gdy fascynacja kulturą i sztuką afrykańską przyniosła istotne zmiany w koncepcjach

¹ Wydanie polskie E. Saída, *Orientalizm*, Warszawa 2005.

² Elementy teorii postkolonialnej w odniesieniu do Afryki polski Czytelnik może znaleźć głównie w książce Pawła Zajasa, *Postkolonialne imaginarium południowoafrykańskie literatury polskiej i niderlandzkiej*, Poznań 2008 oraz w: J. Krzywicki, *Wprowadzenie do imaginarium literatury afrykańskiej, Część II, Rozliczenie z kolonializmem*, Warszawa 2007, a także w zbiorach artykułów: W. Charchalis, R. Diaz-Shmidt, E. Siwierska, M. Szupejko (red.), *Współczesne literatury afrykańskie i inne teksty kultury w świetle badań postkolonialnych*, Warszawa 2015 i R. Wiśniewski, A. Żukowski (red.), *Afryka między tradycją a współczesnością. Wybrane przykłady kontynuacji i zmian w historii, polityce, gospodarce i społeczeństwie*, t. I, Warszawa 2013.

³ B. Ashcroft, G. Griffiths i H. Tiffin, *The Post-Colonial Studies Reader*, Routledge, London–New York 1995.

⁴ Cytat według: P. Zajasa, *Postkolonialne imaginarium...*

II.1. Romuald Hazoumé, *Dream*, instalacja, 2007 Materiały prasowe 52.
Biennale w Wenecji i Documenta XII w Kassel

artystycznych Europejczyków. Wówczas też rodzi się ruch *négritude* zapoczątkowany w latach trzydziestych wieku XX przez surrealistycznych poetów – Léopolda Sédara Senghora (przyszłego prezydenta Senegalu) oraz Aimé Césaire’a, który tak wyraźnie oddziaływał na rewindykację wartości właściwych dziedzictwu kultur afrykańskich i przeciwstawienie się negatywnemu stereotypowi „Murzyna”⁵. Kontynuując wsteczną narrację tematyki (post)kolonialnej, należy się cofnąć jeszcze dalej, do czasów rozkwitu imperializmu i tworzenia aneksjonistycznych potęg opartych na niewolniczej pracy Afrykanów.

II. 2. Uczestnicy konferencji *Afrykańska tradycja – afrykańska nowoczesność*, Pałac Biedermanna, Łódź 2015

⁵ J. Krzywicki, *Wprowadzenie do imaginarium literatury afrykańskiej*, Część I, *W kręgu tradycji*, Warszawa 2002, s. 82–87.

Tom, który oddajemy do rąk czytelnika jest owocem międzynarodowej współpracy naukowej prowadzonej w ostatnich latach w Katedrze Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego. Wynikiem współdziałania ośrodków naukowych była między innymi międzynarodowa konferencja naukowa pt. *Afrykańska tradycja – afrykańska nowoczesność*, która odbyła się w Łodzi w dniach 19–20 listopada 2015 r. w zabytkowych salach Pałacu Alfreda Biedermanna. Organizatorami wydarzenia były: Katedra Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego oraz Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata (PISnŚS)⁶. Współorganizatorem konferencji została Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, a patronat honorowy nad wydarzeniem objęły Polskie Towarzystwo Afrykanistyczne oraz Instytut Afrykański w Łodzi. Ponadto konferencję wsparło organizacyjnie Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi. Uczestniczyli w niej naukowcy zarówno z krajów europejskich, jak i Afryki oraz Azji.

Toczone w trakcie konferencji *Afrykańska tradycja – afrykańska nowoczesność* dyskusje i polemiki stały się inspiracją do wydania niniejszej książki. W badaniach dotyczących różnych aspektów tradycyjnych i współczesnych kultur Afryki wyłonił się w sposób naturalny podział zainteresowań tematycznych na ściśle związane ze sztuką afrykańską – zarówno tradycyjną, jak i nowoczesną – oraz na zagadnienia prezentujące afrykańską kulturę i sztukę w kontekście studiów postkolonialnych. Ze względu na obecność gości z takich krajów, jak Nigeria i Irak była to dyskusja pełna ambiwalentnej relacji do kultury i sztuki europejskiej, odczytywanej jako dominująca i metropolitalna. Szczególnie interesujące w tym względzie okazały się panele poświęcone problematyce historyczno-politycznej oraz etnologicznej. Wzbudziły one bowiem gorące polemiki, z żywym udziałem gości zagranicznych. Shaibu Sunday Danladi (University of Economics Prague) podjął problem doświadczeń i pozostałości epoki kolonialnej oraz niewolnictwa, nadal obecnym – jego zdaniem – w sposobie współczesnego

⁶ Szerzej o konferencji: A. Pawłowska, A. Nadolska-Styczyńska, *Międzynarodowa konferencja „Afrykańska tradycja – afrykańska nowoczesność”*, „Afryka” 2015, nr 42, s. 177–179.

zachodniego patrzenia na historię i kultury Afryki. Dotyczy to zarówno interpretacji dziejów kontynentu, jak i zainteresowań jego tradycjami kulturowymi, z wyraźnym nastawieniem na ich odmiennosc od kultury Zachodu. Ostatecznie dyskusja toczyła się wokół potrzeby nowego spojrzenia na kontynent afrykański i uwolnienia się od wciąż niestety obecnych uprzedzeń i lęków. Wspominano o konieczności ponownego odczytania pewnych faktów związanych z historią i polityką kontynentu. Omawiano także potrzeby podejmowania działań w zakresie poszanowania i ochrony dziedzictwa kulturowego Afryki oraz dyskutowano nad nowymi kontekstami sztuki i architektury afrykańskiej.

Równie interesującym katalizatorem wielu uwag i przemyśleń stał się panel konferencyjny dotyczący architektury kontynentu afrykańskiego. Nowoczesna architektura powstająca w Afryce Subsaharyjskiej w okresie postkolonialnym stała się bowiem istotnym sposobem na wizualne ukonstytuowanie i wyrażenie własnej, narodowej tożsamości. Spojrzenie pod tym kątem na zachodzące przez ostatnie półwiecze procesy i skomplikowane relacje oraz współzależności ze światem Zachodu, tworzy niezwykle ciekawy obraz, w którym próbie wypracowania odrębnego języka architektonicznego towarzyszy silna asymilacja tendencji europejskich i ogólnoswiatowych. Budując podstawy niepodległości dekolonizowanych państw Afryki nie odrzucono bowiem języka architektonicznego przywiezionego na kontynent przez mocarstwa kolonialne. Ze względu na duże zainteresowanie tą problematyką podjęta i rozwinięta została ona w niniejszej publikacji. W prezentowanych artykułach szczególnie ambiwalentną ocenę wywołuje rola architektury modernistycznej. Z jednej strony traktowana jest ona jako forma będąca wyrazem dominacji Zachodu, a poprzez zerwanie z tradycją i swój szczególny uniwersalizm, jak pisał Christian Norberg-Schulz (1925–2000), jeden z najbardziej rozpoznawalnych teoretyków architektury XX wieku, „Wysokie budowle zdają się zatracać relację pomiędzy niebem i ziemią, a wiele z modernistycznych wieżowców stoi »nigdzie«, bez odniesienia do krajobrazu i miasta jako całości”⁷. W tej narracji architektura

⁷ Ch. Norberg-Schulz, *Genius Loci – Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli, New York, s. 190.

współczesna traktowana jest jako element niszczący lokalne wartości. Z drugiej jednak strony, będący pozostałością kolonialną, modernizm utożsamiany był z nowoczesnością i dawał możliwość zaistnienia krajom afrykańskim w szerszym międzynarodowym kontekście włączenia się w światowy dialog architektoniczny. Nie bez znaczenia pozostaje również fakt, że niemalże od początku kształtowania się nowoczesnych tendencji, czołowi architekci modernistyczni podkreślali społeczny wymiar nowej architektury. Projektowane budynki i osiedla miały być funkcjonalne i tworzyć otoczenie korzystne dla współczesnego człowieka⁸.

Istotną rolę w odbiorze architektury nowoczesnej odgrywa również zaangażowanie się w idee formułowane i propagowane przez czołowych modernistów, przede wszystkim Le Corbusiera (1887–1965) i Miesa van der Rohe (1886–1969), widoczne w konstytuujących się w okresie międzywojennym na terenie Afryki szkołach architektonicznych⁹. Wśród propagatorów nowych myśli architektonicznych ważną rolę odegrali m.in. Stanley Furner (1892–1971), urodzony w Wielkiej Brytanii, a od roku 1925 współpracujący ze szkołą architektoniczną w Johannesburgu, czy Rex Distin Martinssen (1905–1942) południowoafrykański architekt całkowicie oddany koncepcjom modernizmu¹⁰. Dzięki osobistemu poparciu „papieża modernizmu” Le Corbusiera, w roku 1937 Martinssen powołany został na członka Congrès international d’architecture moderne (CIAM)¹¹. Wraz z architektami, takimi jak Norman Hanson i Gordon

⁸ Podstawowe postulaty określające główne zasady nowoczesnego projektowania architektonicznego oraz urbanistycznego określone zostały w tzw. *Karcie Ateńskiej* uchwalonej w 1933 r. w trakcie IV Kongresu CIAM odbywającego się w Atenach.

⁹ D. Theron, *Some issues in architectural education in South Africa*, „UIA International Architect: Southern Africa” 1985, issue 8, s. 65; B. Biermann, *An Introduction to South African Architectural History*, „UIA International Architect: Southern Africa” 1985, issue 8, s. 57.

¹⁰ G. Herbert, *Martinssen and the International style: The modern movement in South African architecture*, Cape Town–Rotterdam 1975; C. Chipkin, *Johannesburg Style: Architecture & Society 1880s–1960s*, David Philip, Cape Town 1993.

¹¹ Congrès international d’architecture moderne – Międzynarodowy Kongres Architektury Nowoczesnej zrzeszający architektów modernistycznych powołany

McIntosh¹², w roku 1933 opublikował *zerohour*¹³, swoisty manifest, w którym propagowano zalety technologicznie i funkcjonalnie przemyślanej nowej architektury¹⁴, wskazując jednocześnie jako godne naśladownictwa źródła inspiracji twórczość przede wszystkim Le Corbusiera i Miesa van der Rohe. Odpowiedzią był zaangażowany list od Le Corbusiera skierowany do Martinsena oraz do „grupy młodych architektów z Johannesburga” zagrzewający do walki o „nową cywilizację”¹⁵. Jednak wpływy i zasięg oddziaływania „importowanego” modernizmu, nie miały aż tak dużego zasięgu i znaczenia jak mogłoby się na pozór wydawać¹⁶.

Po stopniowym odzyskaniu niepodległości przez kraje afrykańskie w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku, pojawiło się znaczne zapotrzebowanie na nowe inwestycje architektoniczne związane z rozbudową infrastruktury, jak również ze wznoszeniem budynków reprezentacyjnych. Widoczne jest wówczas twórcze wykorzystanie modernizmu i inspiracji Le Corbusierem¹⁷ w połączeniu z asymilacją architektury wernakularnej, wywodzącej się z tradycji form, kształtów i materiałów. W latach sześćdziesiątych zwłaszcza architekci południowoafrykańscy potrafili twórczo wykorzystać osiągnięcia modernizmu. W sposób szczególny współczesna architektura afrykańska wyłoniła się w twórczości takich architektów, jak Hans Hallenz (RPA), Pancho Guedes (związany

został w 1928 r. i odbywał się cyklicznie do 1959 r. Rex Distin Martinssen poznał Le Corbusiera w czasie podróży do Europy.

¹² Później współtworzących tzw. Transvaal Group (Grupa Transwalska). Po raz pierwszy tego określenia użył właśnie Le Corbusier. Por. Le Corbusier, *Letter to le groupe Transvaal*, „UIA International Architect: Southern Africa” 1985, issue 8, s. 4.

¹³ „The South African Architectural Record” 1936, vol. 20, No 11, s. 381–383.

¹⁴ G. Herbert, *Martinssen and the International style: The modern movement...*, s. 95.

¹⁵ Opublikowany w: Le Corbusier and P. Jeanneret, *Oeuvre complete de 1919–1929*, Zurich 1943.

¹⁶ C. Chipkin, *Johannesburg Style...*, s. 155.

¹⁷ W latach czterdziestych, po śmierci Martinsena, krytycznej rewizji poddana została koncepcja Le Corbusiera.

z Mozambikiem) czy Roelof Uytenbogaardt (RPA)¹⁸. Warto również pamiętać jednak, że na kontynencie afrykańskim popularność zdobyły różne odmiany modernizmu, np. modernizm ekspresjonistyczny czy modernizm regionalny.

Podstawy nowoczesnej architektury w Afryce ukształtowane zostały pod znaczącym wpływem koncepcji i idei wywodzących się z kręgów twórców i intelektualistów europejskich i amerykańskich. Stworzone wówczas podstawy nowoczesnego szkolnictwa i projektowania architektonicznego, wywodzące się z koncepcji stylu międzynarodowego, w latach czterdziestych poddane zostały krytycznej rewizji, a w kolejnych dekadach wykorzystano je jako swoiste narzędzia do wykreowania nowego języka architektonicznego. Według Williama Curtisa twórcze zaadaptowanie nowoczesnych tendencji architektonicznych posłużyć miało zarówno do zerwania z epoką kolonializmu, jak i uchronić przed skrajnymi tendencjami lokalnymi¹⁹.

Różnorodne i wieloaspektowe dziedzictwo kulturowe Afryki powstaje na styku odmiennych społecznych, kulturowych i politycznych aspektów. W najnowszej historii architektury kontynentu widoczne jest nieustanne ścieranie się nowoczesności i tradycji, pierwiastków rodzimych i pochodzących z obcych kultur. W latach osiemdziesiątych wyemitowana została seria filmów dokumentalnych pod znamienym tytułem *The Africans: A Triple Heritage*²⁰. Ukazywała ona problem zdefiniowania autentycznej kulturowej tożsamości afrykańskiej, pozostającej pod silnym wpływem trzech tak zróżnicowanych czynników, jak tradycje autochtoniczne, dziedzictwo narzucone Afryce przez europejskich kolonialistów oraz kultura islamu. W tym kontekście mówić można o trudnym aliażu tworzącym tożsamość hybrydyczną²¹. Jednocześnie

¹⁸ P. Sanders, *Defining a relevant architecture in South Africa*, „Architectural Research Quarterly” 2000, No 4, s. 68 (67–80).

¹⁹ W. Curtis, *Modern Architecture since 1900*, London 1996, s. 369.

²⁰ Pomysłodawcą serii stworzonej dla BBC we współpracy z Nigerian Television Authority był Ali Mazuri. Na podstawie filmów powstała również książka.

²¹ L. Grossberg, *Tożsamość i studia kulturowe: tendencje rozwojowe i alternatywy*, [w:] *Kultura popularna i (re)konstrukcje tożsamości*, red. A. Gromkowska-Melosik, Poznań–Leszno 2007.

nadmienić warto, że ocena dorobku architektonicznego okresu kolonializmu nie jest jednoznacznie negatywna również w przypadku opinii współczesnych architektów afrykańskich. Podkreślają oni wartości architektury kolonialnej wyrażone przede wszystkim, paradoksalnie, poprzez wrażliwość wobec zastanego otoczenia²².

Niewątpliwie trudne i złożone afrykańskie dziedzictwo wywołuje niekiedy występowanie okresów zwątpień i kryzysów. Postmodernizm w architekturze Afryki Północnej może być odczytywany właśnie jako wyraz poczucia braku korzeni i niepewności dotyczącej „afrykańskiego ducha”²³. W roku 1998 odbyło się *5th Triennial of the African Union of architects Congress* pod znaczącym tytułem *Towards an Architecture of Conscience*. W uroczystości zamykającej wydarzenie ówczesny minister infrastruktury Jeff Radebe, podkreślił, że: „The soul of Africa needs to return to our architectural drawing boards”²⁴. W ostatnich latach powracają postulaty mówiące o konieczności ukształtowania nowej narracji dla afrykańskiej kultury, w tym również architektury i urbanistyki. Jednocześnie wśród ciekawych współczesnych projektów architektonicznych zauważyć można znaczący nurt, w którym lokalne i tradycyjne dziedzictwo Afryki ujmowane jest poprzez pryzmat nowoczesnych osiągnięć technologicznych i architektonicznych. Silnie obecny jest w nim również aspekt społeczny i ekologiczny. Tworzony przez pochodzących z Afryki młodych architektów nowy architektoniczny język wizualny, oparty na czerpaniu w sposób twórczy z doświadczeń i osiągnięć architektury Zachodu przy jednoczesnym respektowaniu regionalnej kultury i uwarunkowań, daje ciekawe efekty i rozwiązania. Potrzebna jest jednak odpowiednia wrażliwość i wyczulenie, aby dyskurs dotyczący nowego kształtu i kierunków zmian zachodzących w architekturze i urbanistyce Afryki nie został przeniesiony poza kontynent²⁵.

22 N. Ocran, *Future Foundations*, „Wings” 2013, s. 2.

23 J. Noero, *The Certainty of Context*, „TIA Journal” 1993, No 3, s. 2–5.

24 J. Radebe, ‘Closing Address’, „SA Architect” 1999, marzec, s. 36–37.

25 N. Ocran, *Future Foundations...*, s. 66.

W tomie prezentowane są teksty dziesięciu autorów z różnych polskich ośrodków badawczych i akademickich oraz instytucji kultury – Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie i Politechniki Szczecińskiej, Sopotckiej Szkoły Wyższej, Polskiej Akademii Nauk, UMCS, PISnSS, a także Teatru Powszechnego w Łodzi. Do analiz i propozycji interpretacyjnych przedstawionych przez badaczy z krajowych uczelni i instytucji kulturalnych włączony został również referat znanego na arenie międzynarodowej profesora z Wasit University w Iraku.

Prezentowany tom *Afryka i (post)kolonializm* podzielono na trzy działy tematyczne z myślą o Czytelniku, który w ten sposób z większą swobodą będzie mógł korzystać z zawartości książki²⁶. Są to: *Kolonialna i neokolonialna interpretacja sztuki Afryki*, *Nowoczesna architektura Afryki* oraz *Historia i kultura Afryki w zwierciadle kolonializmu*. Pierwsze dwa działy dedykowane zostały wielowymiarowo i wieloaspektowo ujmowanej sztuce. Dział trzeci ma natomiast charakter bardziej ogólny, zgrupowano w nim bowiem artykuły dotyczące szeroko rozumianej kultury, a także historii społeczeństwa ujętych w kontekście zachodzących przemian politycznych.

Na szczególną uwagę zasługuje artykuł wybitnego naukowca spoza Europy, prof. Abedalrazaka Al-Nasir, rektora Wasit University w Iraku²⁷. Tekst ten wprowadza Czytelnika w tematykę bogatej i różnorodnej kultury Islamu afrykańskiego, ponadto jest spojrzeniem na Afrykę wyzbytą kolonialnego uprzedzenia. Stanowi on swoiste podsumowanie monografii głosem spoza metropolii.

Pierwsza część monografii prezentuje *Historię i kulturę Afryki w zwierciadle kolonializmu*. W rozpoczynającym ten dział artykule Abedalrazak Al-Nasir przybliży polskiemu czytelnikowi kwestie *Modernizacji kulturowej na Zanzi-*

²⁶ Porządek publikacji odtwarza po części panele konferencji *Afrykańska tradycja – afrykańska nowoczesność*.

²⁷ Teksty anglojęzyczne pozostałych uczestników konferencji z zagranicy ukazała się w roczniku „The Artistic Traditions of Non-European Cultures”.

barze w latach 1890–1939. Ukazuje on interesujący obraz początków kształtowania się nowoczesnej edukacji i czasopiśmiennictwa na obszarze archipelagu. Jednocześnie podkreśla znaczenie zachodzących przemian dla kształtowania się życia politycznego Zanzibaru. Piotr Robak analizie poddaje zagadnienie *Roli i miejsca Afryki w brytyjskim handlu zewnętrznym (i kolonialnym) w XVIII wieku*. Poruszana jest w nim również trudna kwestia dotycząca prowadzonego na dużą skalę handlu niewolnikami.

W części drugiej książki zatytułowanej *Kolonialna i neokolonialna interpretacja sztuki Afryki* Ewa Kubiak przedstawia zagadnienie twórczości Afrykanów przybyłych do Brazylii w okresie kolonialnym, ukazując przy tym przede wszystkim korelacje pomiędzy afrykańską tradycją a sztuką lokalną. Tutaj również zauważyć można pewną hybrydyczność kulturową powiązaną z próbą identyfikacji i utrwalenia własnej tożsamości kulturowej wpisanej w kolonialne zależności. Dwa kolejne artykuły dotyczą awangardowej sztuki XX wieku. Agnieszka Kuczyńska w artykule *Afryka surrealistów. Problem (nie)obecności afrykańskich obiektów w kolekcji André Bretona* analizuje kolekcję tak zwanej sztuki prymitywnej²⁸, zgromadzonej przez słynnego surrealistę, pod kątem dysproporcji pomiędzy liczbą przedmiotów pochodzących z Oceanii i obu Ameryk, w stosunku do nielicznych obiektów (przede wszystkim rzeźb) afrykańskich. Autorka poszukuje źródeł dystansu czy wręcz swoistej niechęci surrealistów do artefaktów pochodzących z Afryki. Justyna Tomczak podejmuje natomiast zagadnienie kreowanych w Europie wyobrażeń o sztuce afrykańskiej oraz ich obecności w przestrzeni publicznej miasta w wieku XX, zjawisko tworzące swoiste „kolonialne imaginarium”, ujęte przez pryzmat krytycznej jego oceny przez dadaistów. Inną perspektywę spojrzenia na Afrykę przedstawia Grażyna Bobilewicz w artykule *Obraz Afryki w malarstwie rosyjskim XX i początku XXI wieku*. Analizie poddany zostaje wizualny obraz Afryki obecny w twórczości współczesnych artystów

²⁸ Szerzej o terminie „sztuka prymitywna” zob. A. Kisielewski, *Prymitywizm w sztuce awangardy pierwszej połowy XX wieku. Mitologie i obrazy pierwotności*, Białystok 2011, zwłaszcza rozdział II *Co to jest prymitywizm*, s. 47–81.

rosyjskich, ukazany w kontekście wzajemnych relacji i wpływów zachodzących pomiędzy tak pozornie odmiennymi kulturami, jak kultura rosyjska i afrykańska. Część dotyczącą problematyki oglądu Afryki w kolonialnym zwierciadle zamyka Agnieszka Kluczevska-Wójcik artykułem „*Wiem skąd pochodzę*”. *Współczesna sztuka afrykańska – tradycja i tożsamość*. Tekst prezentuje swoisty przegląd ekspozycji współczesnej sztuki z kontynentu afrykańskiego (odnoszącej się do estetyki świata Zachodniego). Wystawy te, zgodnie z postkolonialnym buntem, tak charakterystycznym dla budzącej się świadomości nowoczesnej, afrykańskiej tożsamości kulturowej, opartej na idei *négritude*, zmierzają do „ustalenia kryteriów »afrykańskości«, przynależności do jednej wspólnoty kontynentalnej”²⁹.

Ostatnia część książki poświęcona została problematyce związanej z *Nowoczesną architekturą Afryki*. Błażej Ciarkowski porusza kwestię ambiwalentnej oceny architektury modernistycznej wznoszonej na terenie Afryki w dobie konstytuowania się niepodległości i narodowej tożsamości w okresie postkolonialnym. Julia Sowińska-Heim analizuje natomiast problem budowania i poszukiwania własnej tożsamości oraz odrębności kulturowej we współczesnych realizacjach architektonicznych na kontynencie afrykańskim. W projektach, przede wszystkim architektów młodszego pokolenia, zaobserwować można interesujący nowy język wizualny budowany na dialogu pomiędzy tradycją i nowoczesnością. W podejmowanych działaniach ważny aspekt stanowi też aktywizacja i edukacja lokalnej społeczności. Problem ten porusza również m.in. Anna Rynkowska-Sachse omawiając *Współczesne centra turystyczne (visitors' centre) w krajobrazie naturalnym Namibii na przykładzie realizacji Nina Maritz Architects*. Angażowanie miejscowej ludności w proces ich powstania sprzyja akceptacji i poszanowaniu nowoczesnych budynków przez Afrykanów. Główny wątek artykułu stanowi projektowanie architektoniczne oparte na zasadach zrównoważonego roz-

²⁹ A. Kluczevska-Wójcik, „*Wiem skąd pochodzę*”. *Współczesna sztuka afrykańska – tradycja i tożsamość*, [w:] A. Pawłowska, J. Sowińska-Heim (red.), *Afryka i (post)kolonializm*, Łódź 2016, s. 153–171.

woju, w którym dominującą zasadą jest harmonijne wpisanie nowoczesnej budowli w zastany krajobraz.

Tytułowe zagadnienie *Afryki i (post)kolonializmu* w monografii zaprezentowane zostało w sposób wielopłaszczyznowy, ukazujący różnorakie ujęcia i konteksty. Naukowcy z różnych ośrodków badawczych, reprezentujący zróżnicowane szkoły i perspektywy, także kulturowe, podjęli próbę diagnozy najważniejszych zagadnień powstających na styku tradycji i nowoczesności, a także sztuki i polityki, czy problemów społecznych i tożsamościowych dotyczących Afryki. Teksty odnoszą się do minionych oraz współczesnych osiągnięć sztuki i architektury Afrykanów, tworzonej tak na terenie Afryki, jak i poza jej granicami. Dotyczą one m.in. hybrydowości tych realizacji, a także ich nowych form i politycznych przesłań. Ciekawym głosem w dyskusji są prezentacje architektów tudzież historyków sztuki zajmujących się kwestiami zachodzących przemian i modernizacji architektury afrykańskiej, przy jednoczesnym zachowaniu walorów tradycyjnego, organicznego budownictwa tego kontynentu. W tomie poruszono szeroki krąg zagadnień ukazujących specyfikę sztuki afrykańskiej, wskazane zostały także narzędzia metodologiczne potrzebne do jej lepszej i głębszej analizy.

Redaktorki tomu *Afryka i (post)kolonializm* wyrażają nadzieję, że różnorodna tematyka artykułów zawartych w niniejszym tomie będzie stanowiła przyczynek do dalszych badań nad problematyką afrykańską w Polsce.

Bibliografia

- Ashcroft Bill, Griffiths Gareth, Tiffin Helen, *The Post-Colonial Studies Reader*, Routledge, London–New York 1995.
- Biermann Barrie, *An Introduction to South African Architectural History*, „UIA International Architect: Southern Africa” 1985, issue 8, s. 57.
- Charchalis Wojciech, Diaz-Shmidt Renata, Siwierska Ewa, Szupejko Małgorzata (red.), *Współczesne literatury afrykańskie i inne teksty kultury w świetle badań postkolonialnych*, Aspra, Warszawa 2015.
- Chipkin Clive M., *Johannesburg Style: Architecture & Society 1880s–1960s*, David Philip, Cape Town 1993.

- Corbusier Le, *Letter to le groupe Transvaal*, „UIA International Architect: Southern Africa” 1985, issue 8, s. 4.
- Curtis William, *Modern Architecture since 1900*, Phaidon, London 1996.
- Grossberg Lawrence, *Tożsamość i studia kulturowe: tendencje rozwojowe i alternatywy*, [w:] *Kultura popularna i (re)konstrukcje tożsamości*, red. A. Gromkowska-Melosik, Poznań–Leszno 2007.
- Herbert Gilbert, *Martienssen and the International style: The modern movement in South African architecture*, David Philip, Cape Town–Rotterdam 1975.
- Kisielewski Andrzej, *Prymitywizm w sztuce awangardy pierwszej połowy XX wieku. Mitologie i obrazy pierwotności*, Białystok 2011.
- Kluczevska-Wójcik Agnieszka, „Wiem skąd pochodzę”. *Współczesna sztuka afrykańska – tradycja i tożsamość*, [w:] A. Pawłowska, J. Sowińska-Heim, *Afryka i (post) kolonializm* (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Krzywicki Janusz, *Wprowadzenie do imaginarium literatury afrykańskiej*, Część I, *W kręgu tradycji*, Dialog, Warszawa 2002.
- Krzywicki Janusz, *Wprowadzenie do imaginarium literatury afrykańskiej*, Część II, *Rozliczenie z kolonializmem*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2007.
- Noero Jo, *The Certainty of Context*, „TIA Journal” 1993, vol. 3, s. 2–5.
- Norberg-Schulz Christian, *Genius Loci – Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli, New York 1991.
- Ocran Nana, *Future Foundations*, „Wings” 2013, s. 2.
- Pawłowska Aneta, Nadolska-Styczyńska Anna, *Międzynarodowa konferencja „Afrykańska tradycja – afrykańska nowoczesność”*, „Afryka” 2015, nr 42, s. 177–179.
- Radebe Jeff, ‘Closing Address’, „SA Architect” 1999, marzec, s. 36–37.
- Said Edward, *Orientalizm*, Zysk i S-ka, Warszawa 2005.
- Sanders Paul, *Defining a relevant architecture in South Africa*, „Architectural Research Quarterly” 2000, vol. 4, s. 67–80.
- Theron D., *Some issues in architectural education in South Africa*, „UIA International Architect: Southern Africa” 1985, issue 8, s. 65.

Wiśniewski Rafał, Żukowski Arkadiusz (red.), *Afryka między tradycją a współczesnością. Wybrane przykłady kontynuacji i zmian w historii, polityce, gospodarce i społeczeństwie*, t. I, Polskie Towarzystwo Afrykanistyczne, Warszawa 2013.

Zajas Paweł, *Postkolonialne imaginariusium południowoafrykańskie literatury polskiej i niderlandzkiej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2008.

Summary

Africa and (post)colonial studies. Introduction

The book *Africa – and (post)colonial studies* contains several texts about modern and traditional art from the African continent. The majority of these texts were presented during International Conference “AFRICAN TRADITION – AFRICAN MODERNITY” which was the first scientific event of this kind organized at the University of Łódź. This conference was attended by a great many Scholars from Poland and abroad who wanted to share their experiences and reflections, based on their research regarding African art, culture and architecture

The Editors of this book truly hope that this publication will initiate an entirely new approach of looking at and treating of African art and culture – it’s various problems, challenges and threats.

HISTORIA I KULTURA AFRYKI W ZWIERCIADLE KOLONIALIZMU

Abedalrazak Ahmed Al-Nasiri
Wasit University
Kut, Irak

Modernizacja kulturowa na Zanzibarze w latach 1890–1939

Zanzibar¹ to znacznie więcej aniżeli tylko niewielki archipelag na Oceanie Indyjskim, położony 35 kilometrów od wschodnich wybrzeży Afryki. Mimo swych mało imponujących rozmiarów może on poszczycić się niezwykle długą historią, co potwierdzają zapiski jednego z europejskich historyków². Początki historii Zanzibaru sięgają bardzo odległych czasów, a pisana jest ona „przez wiatry sezonowe”, jak ujął to jeden z jej badaczy³.

Mimo iż Portugalczycy zawitali na Zanzibar już w ostatnim roku wieku XV, szukając nowej drogi do Indii⁴, nie poświęcili archipelagowi należytej uwagi. Zanzibarem oraz Afryką Wschodnią zainteresowali się natomiast Arabowie omańscy, którzy przejęli kontrolę nad Zanzibarem i uczynili zeń stolicę swych wschodnich rubieży. A dzięki Sa’id Bin Sultanowi (1806–1856), sułtanowi Omanu, zaczął być on nazywany „Liverpoolem wschodniego wybrzeża Afryki”, co miało swój bardzo wyraźny wydźwięk⁵. Sułtan Sa’id potrafił dostrzec i odpowiednio docenić zarówno geopolityczne znaczenie Zanzibaru, który mimo iż położony jest blisko wschodniego wybrzeża Afryki, nie był narażony na ataki

¹ Zanzibar to niewielki archipelag, którego najważniejsza i największa wyspa nosi taką samą nazwę. Wyspa Zanzibar rozciąga się na powierzchni 1651 km², ma 85 kilometrów długości oraz – maksymalnie – 39 kilometrów szerokości. Na północny wschód od Zanzibaru leży druga co do wielkości wyspa Archipelagu Zanzibar, czyli Pemba (830 km²). W skład archipelagu wchodzi również szereg mniejszych wysp, takich jak Tumbatu, położona na północnym wschodzie od Zanzibaru, oraz Mafia, zamykająca Zanzibar od południa. Więcej informacji na płycie CD. Encyclopedia Britannica 2002, Zanzibar; W. A. Hence, *The geography of Modern Africa*, New York, s. 386.

² H. R. Jarret, *An outline Geography of Africa*, London 1969, s. 169.

³ S. G. Ayany, *A History of Zanzibar: A Study in Constitutional Development 1934–1964*, Nairobi 1983, s. 7.

⁴ M. E. Diverse, *Society: Northern Oman*, „Middle East Journal” 2004, Vol. 58, No 1, s. 42.

⁵ A. Sliva White, *The Development of Africa-Astudy in Geography*, Wyd. II, New York 1972, s. 212.

ze strony afrykańskich plemion, jak i jego ekonomiczne zalety – sułtan miał bowiem świadomość bogactw Afryki Wschodniej, z których największym była kość słoniowa. W roku 1840 sułtan nie zawahał się podjąć wyjątkowo wówczas trudnej decyzji, jaką było przeniesienie swej siedziby głównej z własnego kraju na Zanzibar⁶. W rezultacie wyspa zyskała status „najważniejszego portu Afryki Wschodniej, a także głównego centrum handlu i wymiany w regionie”⁷. Ponadto sułtan Sa’id wiele uwagi poświęcił również rozwojowi plantacji goździków i to głównie dzięki jego staraniom Zanzibar nazywa się często „wyspą goździków” oraz „krajem przypraw”⁸. Po śmierci sułtana rządy na Zanzibarze sprawowało jego pięciu synów. Sytuacja ta uległa zmianie w roku 1890, kiedy to, w wyniku coraz silniejszej rywalizacji między Anglią i Niemcami o wpływ w tym regionie, konsul brytyjski otrzymał od rządu w Londynie zadanie obrony interesów Korony i ograniczenie wpływów niemieckich na obszarze wschodniego wybrzeża Afryki⁹.

W roku 1890, kiedy sułtanem Zanzibaru został Ali Bin Sa’id, negocjacje między oboma mocarstwami weszły w bardzo napiętą fazę i konsul brytyjski przekonał nowego sułtana, aby ten przyjął pośrednie zwierzchnictwo Wielkiej Brytanii nad Sułtanatem Zanzibaru. W efekcie tych działań Zanzibar zyskał status brytyjskiego protektoratu pod panowaniem Arabów omańskich, ale z konsulem brytyjskim jako konsulem głównym i zarządcą na wyspie. Natomiast urzędnicy podlegli konsulowi pełnić mieli funkcję doradców sułtana. W rzeczywistości oznaczało to osłabienie wpływów sułtana na rzecz brytyj-

⁶ J. Hatch, *The History of Britain in Africa from the Fifteenth Century to the Present*, London 1981, s. 129.

⁷ R. Oliver, A. Atmore, *Africa since 1800*, Cambridge 1967, s. 69; S. H. Ominde, *Studies in East Africa Geography and Development*, London 1971, s. 68; R. Coupland, *The Exploration of East Africa 1856–1890*, London 1968, s. 5.

⁸ Więcej informacji: Abedalrazak Ahmed Al-Nasiri, *Cloves Agriculture and Commercial in Zanzibar in 19th Century*, *Historical Study*, „Al-Jameai Magazine” [Wydanie podwójne, General Syndication of University Staff Members, Trypolis], wrzesień 2006, No 12, s. 213–232.

⁹ *List od J. Kick do E. Granville*, 4 czerwca 1885, Archiwa Brytyjskie (Kew Garden) F.O., 403-93-77578.